

PALEO-AKTUEEL

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Redacteurs voor dit nummer: S. Arnoldussen, P.A.J. Attema, R.T.J. Cappers, H.A. Groenendijk, T.C.A. de Haas, A.F.L. van Holk, G.J. de Langen, J.A.W. Nicolay, J.H.M. Peeters, N.D. van der Pers, W. Prummel, D.C.M. Raemaekers, G.W. Tol

Redactiecoördinator: N.D. van der Pers

Vormgeving: S.E. Boersma

Omslagontwerp: S.E. Boersma & M.A. Los-Weijns

Foto omslag: Gesp in 'Borre-stijl' (Foto L. de Jong, ARC bv). Zie artikel Ufkes.

ISBN 9789491431166

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Zuurstukken 37 9761 KP Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
 groningen**

groninger instituut
voor archeologie

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel

23

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis
Groningen, 2012

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Italië

In dit nummer: 1) Achlum, 2) Firdgum, 3) Jelsum, 4) Essen, 5) Groningen, 6) Noordhorn, 7) Balloo, 8) Eelde, 9) Kuinre, 10) Noordoostpolder, 11) Wekerom, 12) Domburg

Inhoud

VOORWOORD	VII
D.C.M. RAEMAEKERS & M.F. VAN OORSOUW De verbeelding van de prehistorie. Spelen met de oertijd.	1
D. STAPERT, L. JOHANSEN, M.J.L.TH. NIEKUS, G. VENEMA & H.B. VERSLOOT Toch vondsten uit het Midden-Paleolithicum bij Noordhorn (Gr.)	9
W. DE NEEF, P.M. VAN LEUSEN & K.L. ARMSTRONG Multidisciplinair onderzoek naar Late-Bronstijd vindplaatsen op de Contrada Damale (Calabrië, Italië)	15
E.E. SCHEELE & S. ARNOLDUSSEN De wallen van Wekerom (Gl.): een midden-Nederlands Celtic field onderzocht	23
G.W. TOL & T. KAULING Opgraveningen te Astura (Lazio, Centraal-Italië): de munten	33
W. PRUMMEL, J.T. VAN GENT & E.J.O. KOMPANJE Walvisbotten uit Friese en Groninger terpen	41
A. UFKES Karolingische bewoning in de vroeg-middeleeuwse ringwalburg van Domburg (Zl.)	49
R. KRUISMAN Hoe de A ooit langs de stad Groningen stroomde	57
H.A. GROENENDIJK & H. WOLDRING Yesse's voorganger. Oud akkerland onder kloosterterrein in Essen (Haren, Gr.)	65
A.G.M. SPIEKHOUT De bedreiging van kasteelcomplexen met een meervoudige ronde omgrachting	73
W.A.B. VAN DER SANDEN & M. TER SCHEGGET Terug naar het Ballooërveld (Dr.), deel 2	81
A.F.L. VAN HOLK De verstoorde vindplaats van een scheepswrak in de Noordoostpolder (Fl.)	89
Y.T. VAN POPTA Knooppunt Zuiderzee. Een ruimtelijke analyse van scheepsvindplaatsen in Flevoland	97

F. VREDE	
Oost-Europese granen in 17e-eeuwse beerputten in Groningen	105
S. THASING, R. VAN KLINK, M. SCHEPERS, R.T.J. CAPPERS & E.B.E. BRUNING	
Kevers en hun potentie voor onderzoek in het terpengebied	111

Karolingische bewoning in de vroeg-middeleeuwse ringwalburg van Domburg (Zl.)

Adrie Ufkes¹

In het najaar van 2010 is door Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) uit Groningen een opgraving uitgevoerd in de ringwalburg van Domburg (Ufkes, 2011). Een groot deel van deze ringwalburg heeft dankzij waardestellend onderzoek in de jaren 1991-1993 door de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) in 1998 een wettelijke status van beschermd archeologisch monument gekregen (Van Heeringen *et al.*, 1995). Er zijn echter ook delen aangemerkt als terrein van hoge tot zeer hoge archeologische waarde, waar bodemverstorende ingrepen mogen plaatsvinden, mits er archeologisch onderzoek wordt verricht. Dit laatste is het geval op de onderzoekslocatie, gelegen aan de Badstraat 1-3, in het noordwestelijke kwadrant van de ringwalburg (fig. 1). De eerdere onderzoeken, die plaatsvonden onder leiding van R.M. van Heeringen, waren gelocaliseerd ter hoogte van de wal en de gracht. Over de vroeg-middeleeuwse bewoning binnen de ringwalburg was tot nog toe niets bekend.

De aanleiding voor de opgraving is het voornemen om hier een appartementencomplex met parkeerkelder te realiseren. De maximale ontgravingsdiepte bevindt zich op 2,20 +NAP, en op dit niveau is een areaal van 1350 m² opgegraven. Dit is ongeveer tweederde van het totale plangebied en 3% van het oppervlak van het binnenterrein van de burg. Het centrale deel van de bouwlocatie is niet onderzocht vanwege de aanwezigheid van heipalen van eerdere bebouwing. De top van de laat-middeleeuwse

ophogingslagen ligt rond 4,15 +NAP en de top van de natuurlijke ondergrond bevindt zich rond 0,90 +NAP. Hoewel het appartementencomplex zal worden gefundeerd op heipalen, is door het bevoegd gezag gesteld dat dit onderste antropogene pakket *in situ* kan worden behouden.

Voor het onderzoek is een Programma van Eisen opgesteld, waarin een groot aantal onderzoeksvragen is geformuleerd. Daarnaast zijn er twee overkoepelende onderzoeksvragen, te weten: Hoe was de inrichting van de ringwalburg in de verschillende gebruiksen bewoningsfasen, zoals deze in de te onderzoeken lagen tot op het niveau van 2,45 +NAP onderscheiden kunnen worden? en: Hoe was de leefsituatie, de materiële cultuur en de voedingseconomie van de bewoners van de ringwalburg in de aangetroffen bewoningsfasen?

Bodemopbouw van de ringwalburg

De ringwalburg is aangelegd op duinzandgronden die zijn afgezet op getijde-afzettingen van het Laagpakket van Walcheren. De top van het duinzand vertoont vermoedelijk enig reliëf. Bij eerder onderzoek in de zuiden zuidoostkant van de wal is geconstateerd dat de top van de natuurlijke ondergrond zich hier op 0,40-0,50 +NAP bevindt, terwijl aan de noordzijde van de burg de top van de natuurlijke ondergrond zich vermoedelijk rond 1,20 +NAP bevindt (nrs. 1, 4 en 6 op fig. 1). De wal rond de burg is opgebouwd uit al dan niet regelmatig gestapelde zandplaggen. De bodemopbouw op het binnenterrein wordt

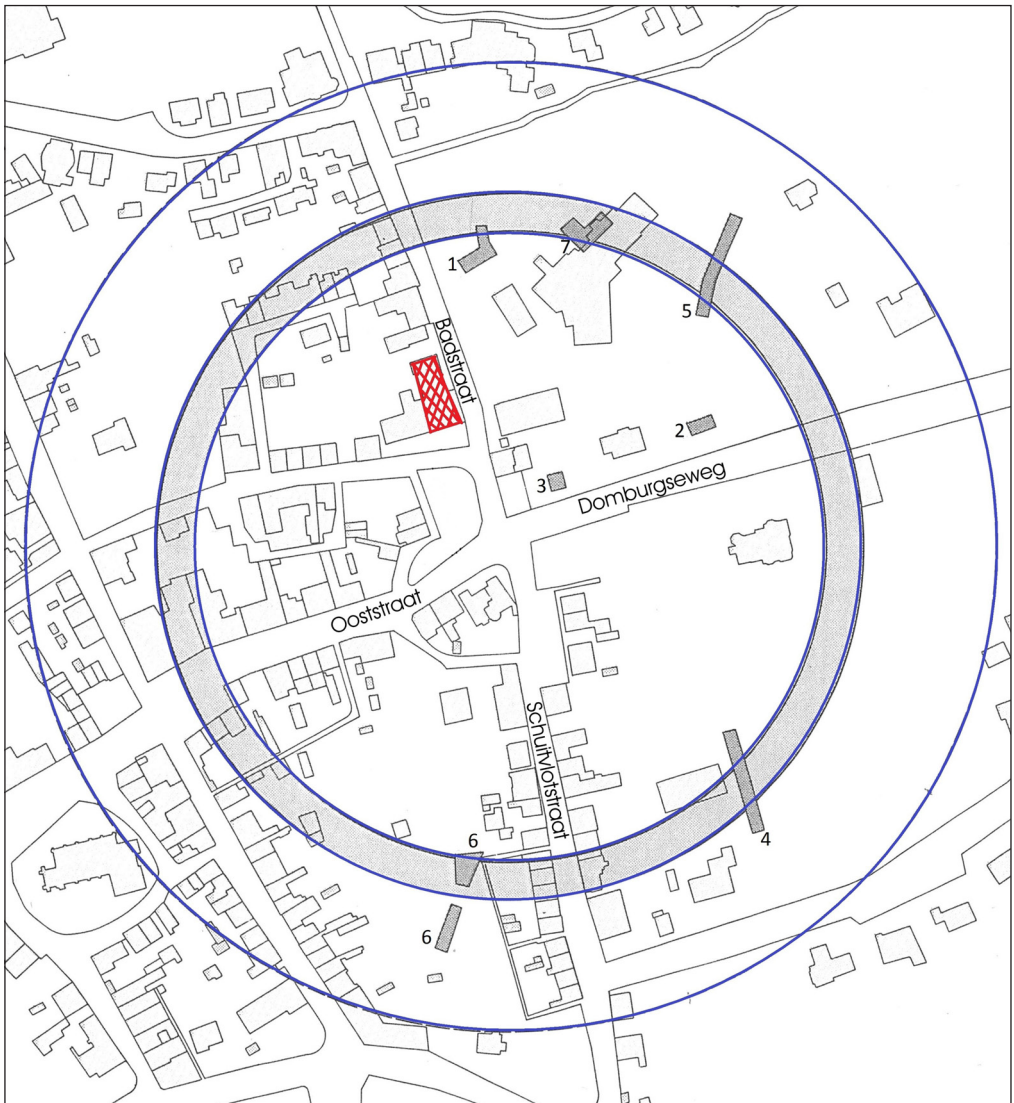

Fig. 1. Reconstructie van de ringwalburg van Domburg, het onderzoeksterrein is rood omkaderd (Naar: Van Heeringen et al., 1995).

gekenmerkt door afwisselend kleiige en zandige bewonings- en ophogingspakketten.

De Karolingische bewoners van het binnenterrein werden geconfronteerd met hoge grondwaterstanden, die bovendien fluctueerden bij eb en vloed. Daarnaast werd door de aanleg van de wal veel duinzand als stuifzand ingevangen. De bewoners van de ring-

walburg waren daarom genoodzaakt om op grote schaal met zandplaggen hun leefomgeving op te hogen en te nivelleren. Boven de Karolingische bewoninglagen bevindt zich een dik, homogeen pakket van sterk humeuze steigerarde (fig. 2). De middeleeuwse antropogene lagen worden afgedekt door een pakket natuurlijk stuifzand met een dikte

Fig. 2. Karolingische bewoning, afgedekt door laat-middeleeuwse steigeraarde (Foto A. Ufkes, ARC bv).

variërend van 1,0-1,5 m. Dit steriele pakket toont een hiaat in bewoning en gebruik van het terrein van waarschijnlijk drie tot vier eeuwen.

Reconstructie van de ringwalburg

Van de vijf Zeeuwse ringwalburgen is alleen in de burg van Oost-Souburg grootschalig archeologisch onderzoek verricht. De opgravingsresultaten hebben geleid tot een reconstructie van de burg en de gebouwen op het binnenterrein. Kenmerkend voor het binnenterrein is een geometrische indeling in vier kwadranten, die door twee kruisende wegen van elkaar worden gescheiden. De huizen binnen de kwadranten staan tamelijk dicht opeen en vormen een blokvormig patroon.

De reconstructie van Oost-Souburg is eveneens toepasbaar voor de ringwalburg van Domburg. In Domburg zijn de kruisende wegen de noord-zuid georiënteerde Badstraat/Schuitvlotstraat en de oost-west georiënteerde Ooststraat/Domburgseweg.

Behalve overeenkomsten zijn er echter ook opvallende verschillen. Eén verschil betreft de grootte van de ringwalburgen, die zich het best laat zien in het oppervlak van het binnenterrein. Oost-Souburg is met een oppervlak van iets minder dan 1,4 ha de kleinste van de Zeeuwse burgen. De ringwalburgen van Middelburg, Oostburg en Burgh hebben een binnenterrein van ongeveer 3 ha, terwijl de grootte van het binnenterrein van de burg van Domburg ruim 4,5 ha bedraagt. Een

ander verschil is de constructiewijze van de Karolingische huizen. In Oost-Souburg waren deze huizen opgebouwd uit plaggen, terwijl de huizen in Domburg uit hout bestonden.

Deze verschillen kunnen worden verklaard door de rechtstreekse connectie met de nabij gelegen handelsnederzetting Walacria. Een belangrijke handelsnederzetting vereiste een grote vluchtburg om vrouwen, kinderen en kostbare schapen veilig te stellen tegen Vikinginvallen. De ringwalburg van Domburg zal zijn aangelegd tussen 835 en 838 n.Chr. In 837 werd de Walcherse kust geplunderd, terwijl de ringwalburg nog niet geheel voltooid was. Tussen 879 en 892 passeerde acht keer een grote Vikingvloot langs Domburg, juist wanneer de burg veranderde van een vluchtburg in een nederzetting. De handelaren uit Walacria zullen toen inmiddels zijn verhuisd, wellicht naar Middelburg, maar de traditie van huizenbouw, opgetrokken in hout in plaats van plaggen, weerspiegelt nog de handelsnederzetting.

Karolingische bewoning

Op het onderzoeksterrein zijn resten van vijf woonstalhuizen aangetroffen. Er zijn geen overtuigende aanwijzingen voor bijgebouwen als schuren, spiekers of roedenbergen (gebouwtjes voor de opslag van landbouwgewassen en hooi). Drie huizen hebben een min of meer oost-west oriëntatie en grenzen aan de noord-zuid as door de ringwalburg. Helaas is de oostzijde van deze huizen afgesneden door een damwand rond de bouwlocatie, waardoor de afmetingen niet exact konden worden bepaald. Een vierde huis is min of meer noord-zuid georiënteerd, is gelijktijdig met de drie oost-west georiënteerde huizen en vormt hiermee een goed voorbeeld van het blokvormig huizenpatroon. Het vijfde woonstalhuis is nagenoeg zuiver noord-zuid georiënteerd. Uit oversnijdende sporen blijkt dat dit huis een iets jongere fase vertegenwoordigt. Behalve dat dit huis enkele graden anders is georiënteerd, is er ook een verschil

in de keuze voor het constructiehout. Voor de dragende constructie is vooral eikenhout (*Quercus*) toegepast. Voor de dragende constructie van de vier huizen in de voorafgaande fase is voornamelijk essenhout (*Fraxinus*) gebruikt. Voor zover kan worden nagegaan is voor het vlechtwerk voornamelijk wilg (*Salix*) gebruikt. Bij het jongste huis komt in het vlechtwerk echter naast wilg, ook es en incidenteel kornoelje (*Cornus*) voor. Uit bewerkingssporen op het bouwhout blijkt dat dit efficiënt en vakkundig is bewerkt.

Naar schatting hadden de huizen betrekkelijk uniforme afmetingen van 6-7x16-17 m. Bij vier huizen kon een binnenindeling worden gereconstrueerd. In sommige gevallen waren scheidingswanden nog aanwezig. In andere gevallen konden vertrekken worden gereconstrueerd op basis van verschillen in kleur en textuur van de bodem. De huizen hadden een indeling in een woon-, werk- en staldeel. Het was niet mogelijk om vast te stellen welk vertrek het woongedeelte representeerde en welk vertrek het werkgedeelte. Het staldeel was wel duidelijk herkenbaar door de aanwezigheid van mestpakketten. Twee van de vier woonstalhuizen leken een potstal te hebben gehad, en wel in het middelste vertrek. De twee andere hadden een staldeel aan het korte uiteinde van het woonstalhuis. Er bevond zich een ingang in één van de lange zijden, maar het is niet uitgesloten dat er ook een ingang in één van de korte zijden is geweest. Dit lijkt vooral logisch bij de drie huizen die direct gericht zijn op de noord-zuid as.

Bij twee huizen bleek het mogelijk om een erf te reconstrueren, bij de drie andere huizen was dit slechts ten dele mogelijk. De erven waren naar schatting 15x20 m en waarschijnlijk ingedeeld in drie stroken: een strook met daarop de bebouwing, een mestige strook waar wellicht op enig moment vee werd gestald, en een sterk humeuze strook met daarin veel bewoningsafval.

Fig. 3. Gesp in 'Borre-stijl' (Foto L. de Jong, ARC bv).

De opgegraven Karolingische bewoning werd, op basis van vondstmateriaal als aarde- en voorwerpen van metaal, gedateerd tussen ca. 875-950 n.Chr. Dendrochronologische dateringen van constructiehout waren niet mogelijk. Voor essenhout is geen jaarringen-curve, en het eikenhout van het jongste huis had te weinig jaarringen. Wel kon er een datering worden verkregen voor liggend hout dat is geassocieerd met het jongste huis. Vanwege het ontbreken van spinthout is de kapdatum niet exact vast te stellen, deze ligt tussen 878-903 n.Chr.

Na de Karolingische bewoning werd het terrein verlaten, om plaats te maken voor akker- of weiland. De houten huizen werden afgebroken: enkele zware staanders werden verwijderd om elders te kunnen worden hergebruikt, ander opgaand hout werd op het toenmalige maaiveldniveau afgekap.

Opmerkelijke vondsten

De vondst van enkele losse planken, die bij nadere analyse afkomstig bleken te zijn van een overnaadse wand van een schip, kon helaas niet worden geassocieerd met een van de huizen. Het resultaat van het onderzoek aan de jaarringen, waar de eikenhouten planken zich goed voor leenden, was verrassend. De kapdatum kon exact worden bepaald op 769 n.Chr. Het patroon van de jaarringen wees bovendien uit dat het hout afkomstig was uit de nabije omgeving van de Angelsaksische handelsnederzetting Hamwic, het tegenwoordige Southampton. Dit scheepshout representeert dus een overnaads gebouwd Angelsaksisch schip. Tussen de planken was ook breeuwsel bewaard gebleven, in dit geval mos van de soort *Neckera complatana* (Hedw.) Huebener. Het is niet duidelijk hoe en waarom dit scheepshout binnen de Karolingische nederzetting is terechtgekomen. Mogelijk

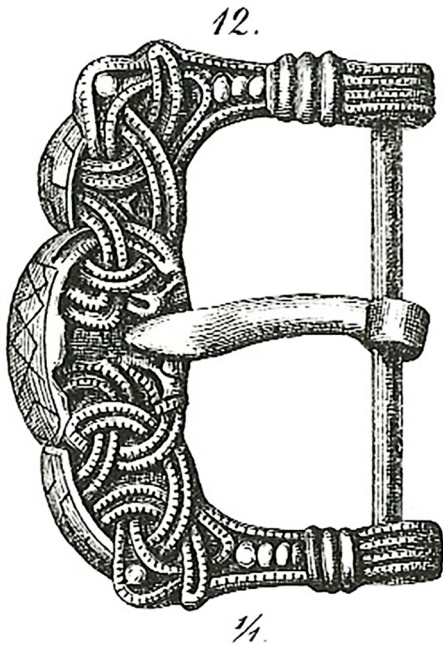

Fig. 4. Gesp uit het Gokstadship (Naar: Nicolaysen, 1882).

werd het hout van een zodanig goede kwaliteit bevonden, dat men delen ervan wilde hergebruiken.

Een tweede opvallende vondst is een gesp, vervaardigd in de zogenaamde 'Borre-stijl' (fig. 3). Deze kunststijl is typerend voor de Vikingen en werd toegepast tussen 830/850-975 n.Chr. De naamgeving komt van de vindplaats Borre in Vestvold, Noorwegen. De basiselementen van de Borre-stijl zijn dieren met klauwen die elkaar vastgrijpen, knopen en lint-achtige vormen en en-face maskers van dieren en mensen. Het metaal waarvan de gesp is gemaakt betreft een koperlegering. De hoogte is maximaal 33,9 mm en de breedte is 27,9 mm. De gesp, met een datering van eind 9e of begin 10e eeuw, is gevonden in het woon- of werkgedeelte van één van de huizen. De gesp vertoont veel overeenkomsten met een exemplaar uit het Gokstadship (fig. 4). Dit Vikingschip werd in 890 gebouwd,

waarna het rond 900 werd gebruikt als graf, en begraven in een grafheuvel in Gokstad, Noorwegen (Nicolaysen, 1882). Momenteel wordt bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) in Amersfoort onderzoek gedaan naar de samenstelling van alle metalen objecten uit de opgraving, waaronder 23 Frankische fibulae, met onder andere als doel om de herkomst te bepalen. Voor de gesp kan dan wellicht een rechtstreekse relatie met Scandinavië worden aangetoond.

Conclusie

Uit de opgravingsresultaten kan worden geconcludeerd dat de ringwalburg terecht een status heeft van zeer hoge archeologische waarde en beschermd archeologisch monument. Uit het waardestellend onderzoek van de ROB in de jaren '90 van de vorige eeuw was reeds gebleken dat de gracht en de omwalling goed reconstrueerbaar zijn. Uit het hier gepresenteerde onderzoek op het binnenterrein blijkt dat ook het bodemarchief binnen de ringwalburg uitstekend is geconserveerd. De Karolingische bewoning is, dankzij de dikke pakketten laat-middeleeuwse steigeraarde en laat- en post-middeleeuws stuifzand, nauwelijks verstoord door (sub) recente bebouwing. Als gevolg van de samenstelling van de bewoningslagen en de hoge grondwaterstanden is het hout en het overige organische vondstmateriaal zeer goed bewaard gebleven. Hierdoor konden resten van vijf houten gebouwen worden bestudeerd. Er kon worden vastgesteld dat dit woonstalhuizen zijn, met een binnenindeling in een woon-, werk- en stalgedeelte. Deze huizen lijken een blokvormig patroon te vormen, vergelijkbaar met het huizenpatroon in Oost-Souburg. In tegenstelling tot Oost-Souburg kon in Domburg tot op zekere hoogte inzicht worden verkregen in de erfinrichting van de individuele erven op het binnenterrein. De bewoning heeft een agrarisch karakter en er zijn geen aanwijzingen voor specialisatie of productie van surplus. De omvang van de

ringwalburg en de traditie van houtbouw ver- wijzen naar de handelsnederzetting Walacria, die in het derde kwart van de 9^e eeuw zal zijn verlaten. De burg zelf is aangelegd voor 840 n.Chr., ruim een halve eeuw eerder dan tot nu toe werd aangenomen.

Carolingian settlement in the early-medieval ringwalburg of Domburg (province of Zeeland)

In 2010, a small-scale rescue excavation was carried out in the early-medieval stronghold of Domburg. This excavation uncovered five dwelling-byres, dating between c. AD 875-950. Also the yards could be reconstructed to a certain extent. These farmhouses were inhabited by self-sufficient farmers. The large size of the fortress, as well as the fact that the dwelling-byres were constructed from timber, points to a connection with the nearby trading centre of Walacria. This wealthy trading centre would have needed a large fortress for protection against Viking raids, before being deserted around AD 875. One of several remarkable finds is a fragment of a Saxon clinker-built boat from Southampton, with a dendrochronological date of AD 769. A recovered metal brooch probably is of Viking origin.

Noten

1. ARC bv, Postbus 41018, 9701 CA Groningen.

Literatuur

- Heeringen, R.M. van, P.A. Henderikx & A. Mars, 1995. *Vroeg-middeleeuwse ringwalburgen in Zeeland*. Goes/Amersfoort, De Koperen Tuin/Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.
- Nicolaysen, N., 1882. *Langskibet fra Gokstad ved Sandefjord*. Cristiania, Cammermeyer.
- Ufkes, A., 2011. *Een archeologische opgraving in de vroegmiddeleeuwse ringwalburg van Domburg, gem. Veere (Zl.)* (ARC Publicaties 223). Groningen, ARC bv.

